

ІСТОРИЯ АКЦЕНТУАЦІЇ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ ПРИСЛІВНИКІВ, МОТИВОВАНИХ СУФІКСАЛЬНИМИ ПРИКМЕТНИКАМИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей акцентуації відприкметникових прислівників, мотивованих суфіксальними прикметниками. У розвідці також проаналізовано випадки варіантного акцентування лексем та встановлено причини відхилення від первісної акцентуації, визначено закономірності в наголошуванні прислівників одного словотвірного типу. Окреслено перспективи вивчення відприкметникових прислівників української мови в діяхронному аспекті.

Ключові слова: відприкметникові прислівники, праслов'янська акцентуація, варіантність акцентної норми, адвербіалізовані форми, суфіксальні прикметники.

Вивчення наголосу української мови проводилося в багатьох аспектах, особливо важливим є історичне дослідження акцентуації, яке дозволяє висвітлити історичні передумови формування сучасної системи наголошування, сприяє комплексному аналізу структури сучасної української мови, дозволяє уніфікувати орфоепічні норми літературної мови. Вагомий внесок у розвиток порівняльно-історичної акцентології зробив Л. А. Булаховський. У своїх працях, присвячених безпосередньо українському наголосу, він розробив цілу низку теоретичних питань з історії наголосу, у порівняльно-історичному плані висвітлив акцентуацію окремих груп слів різних частин мови.

Досліджуючи прислівник у діяхронічному аспекті, Л. А. Булаховський звертається до акцентуації префіксальних прислівників у східнослов'янських мовах, які мають відприкметникове та відіменникове походження. Загалом усі явища префіксального наголошення прислівників Л. А. Булаховський пояснює фонетичним процесом переносу наголосу з первинно коротких або циркумфлексних складів іменників на прийменники, з якими вживалися форми. Пізніше, на думку дослідника, це явище послаблює свою дію, і наголос у частині таких слів може переходити на кореневу морфему, а форми з префіксальним наголошенням або стають діалектними, або мають варіантне наголошення¹. Перший крок у вивченні акцентуації прислівників в історії розвитку української мови було зроблено В. Ю. Гальчук². У її праці зібрано та проаналізовано акцентуацію відіменникових прислівників.

Таким чином, прислівники, зокрема відприкметникового походження, ще не були проаналізовані в повному обсязі в українській акцентологічній науці в іс-

¹ Булаховський Л. А. Вибрані праці : В 5 т.— К., 1980.— Т. 4.— С. 345–346.

² Гальчук В. Ю. Історія акцентуації відіменникових прислівників в українській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 1996.— 25 с.

торичному аспекті. У зв'язку з цим постає необхідність детальнішого розгляду в процесі еволюційного розвитку української мови групи прислівників, мотивованих суфіксальними прикметниками, що й визначає актуальність нашої студії.

Мета дослідження полягає у виявленні акцентуаційних особливостей відприкметникових прислівників, мотивованих суфіксальними прикметниками, у діахронічному аспекті, а у випадку варіантного акцентування лексем — у встановленні причин відхилення від первісної акцентуації та визначенні закономірностей наголошування прислівників того самого словотвірного типу.

У староукраїнській мові зазнавати адвербіалізації могли безприйменникові форми похідних безпрефіксних прикметників (з акцентованим або неакцентованим одним чи двома вокалічними суфіксами):

*-ьк-ь: *горко* (Бер. ³, 282; К. Тр., 150; Синопс., 81, 89; Бар., 21; Андрієвич, 9), *сладиць* (ЧНЗ, 121; Адельф., 154 зв.), *брѣдко* (Кл., 17; Зін. Прип., 25), *маько* (Книж., 52), *таько* (Волк., 100; Рад., 125; Коп. Ом., 144 зв.; Гал., 90 зв.), *таьско* (Гр. Зиз., 12; Л. Сл., 68; Книж., 10, 68), *тяько* (Андрієвич, 11 зв.), *крѣько* (Синопс., 82 зв., 88, 94 зв.; Гр. См., 602; Гр. См. (Кр), 66), *крѣько* (Кл., 47; Синопс., 4 зв.; Зін. Прип., 15 зв.), *крѣьць* (Гр. Зиз., 84 зв.), *жестокѡ* (Л. Сл., 36, 64 зв.), *бліьско* (Гал. Ск., 33 зв.), *бліько* (К. Тр., 21; Гал. Ск., 12 (2 р.), 13, 16; Єв., 7 зв.; Коп. Каз., 39), *кратько* (Гр. Зиз., 9 зв.), *лєько* (Бер., 57), *лєько* (Служ. Стр., 471; Єв., 5 зв.; Адельф., 137; Бер., 76; Бер., 35), *лєьце* (Гал. Ск., 29; Рад. В., 71) та ін.;

*-ьп-ь: *радоьне* (Бер. В., 6 зв.), *чѣдно* (Синопс., 33 зв.), *сиьно* (Гал., 57; Синопс., 35, 94 зв.), *сиьне* (Ст. Єв., 65; Бар., 5; Гал., 4), *сиьно* (Гал., 57), *слаьно* (Л. Сл., 5; Гр. См., 602; Гр. См. (Кр), 66), *слаьне* (Єв., 2 зв.), *слаьно* (Адельф., 10; Коп. Каз., 2 зв.; Поезія XVI–XVII, 239 зв.), *вѣьно* (Л. Сл., 98), *вѣьно* (Гр. См., 394 зв.), *вѣьне* (Гал. Кл., 170 зв.), *воьно* (К. Тр., 145 зв.; Книж., 24; Величк., 31 зв.), *истиьно* (Л. Сл., 90 зв., 207), *истиьно* (См. Кл., 5; Ст. Єв., 66; Бар., 4 зв., 58; Рад. В., 5), *правѣдно* (Л. Сл., 193), *правѣдно* (Поезія XVI–XVII, 227; Гр. Зиз., 89 зв.), *красьно* (Ст. Єв., 51; Величк., 31), *лоьсно* (Зін. Прип., 28), *животьно* (Рад. В., 20 зв.), *трудоьно* (Бер. В., 5), *трудоьно* (Гал. Ск., 5 зв.), *любѡьне* (Коп. Каз., 24; Бер. В., 6 зв.), *страньно* (Л. Сл., 191), *страньно* (Синопс., 46 зв.; Остр. б., 10), *чѣьно* (Синопс., 84 зв.; Л. Сл., 147 зв.; Поезія XVI–XVII, 232 зв.; Зін. Прип., 25, 45), *гѡьне* (Бесѣда, 1 зв., Бер. В., 3 зв.), *скѡьбно* (Синопс., 89), *сѡьне* (Бер. В., 7), *власьне* (Бер., 50; Єв., 23 зв.; Коп. Каз., 20; Рад. В., 52 зв.; Андрієвич, 34 зв.; Гр. Зиз., 2), *пильно* (Бер., 133), *пильно* (См. Кл., 13), *пильне* (Бер. В., 3 зв.), *вѣьне* (Гал., 79 зв.; Тр., 106; Єв., 16 зв.; Ст. Єв., 26 зв.; Коп. Каз., 13), *дѣьно* (Гал. Ск., 8; См. Кл., 7), *слѣьниць* (Коп. Каз., 22), *слѣьне* (Коп. Ом., 135, 144; Коп. Каз., 12, 24; Л. Сл., 10), *слоуьше* (Бер. В., 10 зв.), *слѣьше* (Величк., 29; Андрієвич, 4 зв.), *времьно* (См. Кл., 10) та ін.;

*-ав-ь: *ласкаве* (Єв., 3, 13 зв., 24 зв.; Волк., 101; Бер., 97), *ласкаво* (Бер., 9), *ласкаве* (Величк., 15; Зін. Прип., 47; Зін. Прип., 69; Величк., 70; К. Тр., 17; Рад., 666), *ласкаво* (Поезія XVI–XVII, 273), *лѡькаво* (Гр. См., 603), *лѡькаво* (Бер., 39) тощо;

*-ьј-е: *дрѣьве* (Гр. См., 602 зв.; Гр. См. (Кр), 67; Синопс., 40, 45; Гр. Зиз., 85);

*-iv-ь: *правѡьве* (Тр., 9 (2 р.); Бер., 50; Єв., 2, 2 зв.; Коп. Каз., 90; Л. Сл., 10; См. Кл., 7) та деякі інші.

Утворення із суфіксом *-ьк-ь. До прислівників, утворених від безпрефіксних основ рухомої а.п. з вокалічним суфіксом *-ьк-ь, що походять у праслов'янській мові від імен з рухомою а. п., належать лексеми *горко*, *сладиць*, *крѣьць* (*крѣько*, *крѣько*) та ін.

Похідний відприкметниковий прислівник *горко* виступає адвербіалізованою формою наз. одн. сер. р. короткого прикметника **gōrьkъ*, який у зазначеній формі пізньопраслов'янського періоду характеризувався короткою спадною інтонацією з наголосом на першому складі — **gōrьko*⁴. У давньоруській мові також за-

³ Список скорочень див. у кінці статті.

⁴ Дыбо В. А. Славянская акцентология: Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском.— М., 1981.— С. 104; Булатова Р. В. Старосербская глагольная акцентуация.— М., 1975.— С. 90; Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентология.— К., 1998.— С. 264.

фіксовано кореневий наголос: *гѣрко* (ЧНЗ, 15, 39 зв.). Староукраїнська мова успадкувала первісний наголос аналізованої лексеми: *гурко* (Бер., 282; К. Тр., 150; Синопс., 81, 89; Бар., 21; Андрієвич, 9). Аналогічний наголос спостерігаємо в поезії кінця ХІХ — поч. ХХ ст.: «Дідона *гѣрко* заридала і з білого свого лиця» (Котл., 13, 23, 27).

Діалектологічні словники, зокрема буковинських говірок, фіксують подібну акцентуацію: *гѣрко* (СБГ I, 169).

Староукраїнський прислівник *слáдцѣ* за походженням є адвербіалізованою формою короткого прикметника **sǫlǫdъ* ← **sǫlǫdъ*⁵, що в місц. одн. сер. р. мав кореневу акцентуацію (коротка спадна інтонація, рухома а. п.) — **sǫlǫdъkě*⁶. У мові давньоруського періоду засвідчено факт первинної кореневої акцентуації: *слáдцѣ* (ЧНЗ, 121). Саме кореневий наголос було успадковано і староукраїнською мовою: *слáдцѣ* (Адельф., 154 зв.). В українській мові кінця ХІХ — поч. ХХ ст. з'являється сучасний фонетичний варіант аналізованого прислівника — *солодко*, що виникає на ґрунті східнослов'янських мов унаслідок метатези — **tolt* (**tolt* → **tolǫt* → **tolǫt* → **tolot*)⁷. Наголос на першому складі кореня закріпився в сучасних українських словниках: *сѳлодко* (УЛВН, 614; Погр., 504) та в поезії: «І підступить *сѳлодко* до серця» (Воронько, II, 217).

Брѣ́дко, *ма́зко*, *тя́зко* (*тя́зко*, *тя́зко*) є відприкметниковими прислівниками, що виступають адвербіалізованими формами наз. одн. сер. р. коротких прикметників **brǫdъkъ*, **mǫzъkъ*, **tǫzъkъ*, які в зазначеній формі пізньопраслов'янського періоду характеризувалися довгою спадною інтонацією з наголосом на першому складі, — **brǫdъko*⁸, **mǫzъko*⁹, **tǫzъko*¹⁰.

Похідні прислівники у староукраїнських пам'ятках зберігають наголос твірної основи: *брѣ́дко* (Кл., 17; Зін. Прип., 25), *ма́зко* (Книж., 52), *тя́зко* (Волк., 100; Рад., 125; ЧНЗ, 8, 80; Коп. Ом., 144 зв.; Гал., 90 зв.), *тя́зко* (Гр. Зиз., 12; Л. Сл., 68; Книж., 10, 68), *тя́зко* (Андрієвич, 11 зв.).

Первісний кореневий наголос фіксується в поезії кінця ХІХ — поч. ХХ ст.: «Еней був *тя́зко* не по серцю Юноні — все її гнівив» (Котл., 5, 16, 24, 34, 62), «*Тя́зко* годувати малих діток неумитих» (Шевч., 19, 26, 30), «на чужині не ті люде, — *тя́зко* з ними жити!» (Кобзар, 22, 32, 37, 541, 39, 45, 51, 55, 79, 97, 112, 129), а також лексикографічних джерелах того ж періоду: *тя́зко* (Біл.-Нос., 360). Подібну акцентуацію мають аналізовані прислівники і в територіальних діалектах, зокрема поліських говірках: *тя́зко* (СПГ, 218).

Відад'єктивний прислівник *крѣ́пко* (*крѣ́пко*) виступає адвербіалізованою формою наз. одн. сер. р. короткого прикметника **krǫpъkъ*, який у зазначеній формі характеризувався довгою спадною інтонацією — **krǫpъko*¹¹. Похідний прислівник у староукраїнських пам'ятках зберігає наголос твірної основи: *крѣ́пко* (Синопс., 82 зв., 88, 94 зв.; Гр. См., 602; Гр. См. (Кр), 66), *крѣ́пко* (Кл., 47;

⁵ Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 25, 106; Склярєнко В. Г. Знач. праця.— С. 142.

⁶ Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 104, 106, 112; Булатова Р. В. Знач. праця.— С. 88; Склярєнко В. Г. Знач. праця.— С. 264.

⁷ Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Склярєнко В. Г. Історія української мови : Фонетика.— К., 1979.— С. 119.

⁸ Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 104, 107; Склярєнко В. Г. Знач. праця.— С. 264.

⁹ Дыбо В. А. Знач. праця; Склярєнко В. Г. Там же.

¹⁰ Дыбо В. А. Знач. праця; Булатова Р. В. Знач. праця.— С. 89; Зализняк А. А. От праславянской акцентуации к русской.— М., 1985.— С. 151; Склярєнко В. Г. Знач. праця.— С. 264.

¹¹ Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 104, 106, 109; Булатова Р. В. Знач. праця.— С. 86; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 151; Склярєнко В. Г. Знач. праця.— С. 137, 264.

Синопс., 4 зв.; Зін. Прип., 15 зв.). У цей же період функціонує прислівник *крѣпцѣ* (Гр. Зиз., 84 зв.), що адвербіалізувався з форми місц. одн. сер. р. короткого прикметника — **krĕpъcĕ*¹². З кореневим наголосом аналізована лексема функціонує в польських говорах, зокрема в західнополіських говірках: *крѣнко* (СЗГ I, 252; СПГ, 106). Аналогічний наголос спостерігаємо в поезії кінця ХІХ — поч. ХХ ст.: «Дідона *крѣнко* заюрила, горщок з вареною розбила» (Котл., 15) та ін.

Група прислівників, утворених від основ баритонованих прикметників (а. п. *a₁*) із наголошеним вокалічним суфіксом **-ѣк-ъ*, що додавався до основ імен окситонованої а. п., характеризується переміщенням наголосу з суфікса на попередній склад: *лѣгко* (*лѣгкѣ*), *крѣткѣ* (*крѣткѣ*), *нѣзько*. На думку В. Г. Склярєнка, це зумовлено тим, що в праслов'янській мові наголос із редукованих голосних у слабкій позиції перемістився на попередній склад. Спочатку голосний суфікса ставав коротким унаслідок скорочення довгих голосних, але продовжував зберігати наголос. Переміщення наголосу на попередній склад відбулося на ґрунті окремих слов'янських мов¹³. Уже в давньоруській мові короткий голосний опиняється у слабкій позиції перед складом з голосним повного творення *-o-*, тому спочатку відбувається рецесія наголосу на кореневу морфему, а потім і занепад редукованого голосного суфікса, наприклад: **nĭzъko* → **nĭzъko* → *низъко* → *низко*.

Із суфіксальних утворень цього словотвірного типу на увагу заслуговує прислівник *нѣзько*, що походить від праслов'янської адвербіалізованої форми наз. одн. сер. р. із суфіксальною акцентуацією **nĭzъko* короткого окситонованого прикметника **nĭzъkъ*¹⁴, який у свою чергу походить від форми **nĭzъ* з кінцевою (флексійною) акцентуацією (окситонована а. п.)¹⁵. Аналізоване слово втратило пізньопраслов'янську акцентуацію внаслідок занепаду редукованого в слабкій позиції — у староукраїнській мові наголос перемістився із суфіксальної морфєми на кореневу: *низко* (Синопс., 95). Крім цього, факт кореневого наголосу засвідчують поетичні джерела: «Венера *нѣзько* поклонилась і з панотцем своїм простилась» (Котл., 10, 12).

Похідні адвербіальні утворення з прикметниковим суфіксом **-ѣк-ъ* в українській мові набули кореневої акцентуації. Вона, як правило, не є первинною, а виникла внаслідок рецесії наголосу, зумовленої занепадом редукованих. На час виходу староукраїнських пам'яток кореневий наголос, засвідчений у них, відбиває живу тогочасну вимову, більше того, саме наголос на корені зберігають прислівники цього словотвірного типу в сучасній українській літературній мові: *низъко* (Погр., 322; УЛВН, 371), *лѣгко* (Погр., 265; УЛВН, 307), *крѣткѣ* (Погр., 252; УЛВН, 292), *блѣзько* (ОСУМ, I, 105), *брѣдко* (ОСУМ, I, 116), *тяжко* (ОСУМ, II, 724).

Утворення із суфіксом **-ъп-ъ*. У староукраїнській мові виділяються прислівники, мотивовані похідними безпрефіксними утвореннями з вокалічним суфіксом **-ъп-ъ*, які умовно ми поділяємо на дві групи. Кожний прислівник першої групи входить до словотвірного типу, що характеризується належністю всіх компонентів до баритонованої а. п. з новоутвореним динамічним наголосом на першому складі слова (тобто кореневою акцентуацією). Такі лексеми, історично

¹² Склярєнко В. Г. Зазнач. праця.— С. 137.

¹³ Там же.— С. 48–49.

¹⁴ Дыбо В. А. Зазнач. праця.— С. 104, 106; Склярєнко В. Г. Зазнач. праця.— С. 239.

¹⁵ Дыбо В. А. Зазнач. праця.— С. 105, 106; Склярєнко В. Г. Зазнач. праця.— С. 140.

мотивовані адвербіалізованими формами наз. (рідше місц.) одн. сер. р. коротких прикметників, послідовно зберігають кореневий наголос твірних основ.

Наприклад, відад'єктивний прислівник *ра́достне* виступає адвербіалізованою формою наз. одн. сер. р. короткого прикметника — **r^ladostъnъ*, який характеризувався динамічним наголосом на першому складі — **r^ladostъno*¹⁶. У свою чергу безпрефіксний прикметник **r^ladostъnъ* походить від безпрефіксного іменника **r^ladostъ*¹⁷, для якого твірною стала основа непохідного прикметника **r^ladъ*¹⁸. Усі компоненти аналізованого словотвірного типу належать до баритонованої а. п. з наголосом на першому складі кореня, що його зберігає прислівник *ра́достне* (Бер. В., 6 зв). Первісний праслов'янський наголос було успадковано сучасною українською літературною мовою: *ра́дісно* (Меж., 829).

Відприкметниковий прислівник *чудно* походить з адвербіалізованої форми наз. одн. сер. р. короткого прикметника **с^lудъnъ*, який характеризувався динамічним наголосом на першому складі — **с^lудъno*¹⁹. У свою чергу безпрефіксний прикметник **с^lудъnъ* походить від безпрефіксного іменника **с^lудо*²⁰. Усі компоненти аналізованого словотвірного типу належать до баритонованої а. п. з наголосом на першому складі кореня, що його зберігає прислівник *чудно* (Синопс., 33 зв.). Подібна акцентуація зберігається в поетичних творах кінця ХІХ — поч. ХХ ст.: «Мов та швайка загострена, аж ч^удно дивиться» (Шевч., 30; Кобзар, 488, 329).

Відприкметниковий прислівник *вольно* належить до такого словотвірного типу: **v^lol'ā*²¹ → **v^lolъnъ*²² → **v^lolъno*²³. У давньоруській мові фіксується суфіксальний наголос: *волно́* (ЧНЗ, 85 г), проте лише кореневий наголос засвідчено староукраїнськими пам'ятками: *во́лно* (К. Тр., 145 зв.; Книж., 24; Величк., 31 зв.). Буковинські говірки відображають аналогічну акцентуацію: *вільно* (СБГ, I, 126).

Другу групу прислівників, мотивованих основами з вокалічним суфіксом *-ьп-ъ, формують лексеми, які входять до словотвірних типів з різною акцентною характеристикою їхніх компонентів (одні форми баритоновані, інші — окситоновані), у зв'язку з цим ця група не є однорідною за своїм складом.

До прислівників, утворених від безпрефіксних основ баритонованої а. п. з наголосом на вокалічному суфіксі *-ьп-ъ, що походять від імен з окситонованою а. п., належать п'ять лексем: *красно́* (Ст. Єв., 51; Величк., 31), *лѣжно́* (Зін. Прип., 28), *живѣтно́* (Рад. В., 20 зв.), *трудо́но* (Бер. В., 5), *трьдо́но* (Гал. Ск., 5 зв.). За походженням вони є формами наз. одн. сер. р. коротких прикметників

¹⁶ Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 91; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 220.

¹⁷ Колесов В. В. История русского литературного ударения : Имен. акцентуация в древнерус. яз.— Ленинград, 1972.— С. 19; Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 108, 117; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 150; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 204.

¹⁸ Булаховський Л. А. Знач. праця.— 1977.— Т. 2.— С. 367–368; Stang Ch. S. Slavonic accentuation.— Oslo, 1957.— Р. 100; Kiparsky V. Der Wortakzent der russischen Schriftsprache.— Heidelberg, 1962.— Р. 269; Колесов В. В. Знач. праця.— С. 206; Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 108; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 133; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 220.

¹⁹ Колесов В. В. Знач. праця.— С. 30, 31; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 206, 137.

²⁰ Stang Ch. S. Ор. cit.— Р. 94; Дыбо В. А. Знач. праця.— М., 1981.— С. 74; Булатова Р. В. Знач. праця.— С. 77; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 132; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 131.

²¹ Stang Ch. S. Ор. cit.— Р. 57; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 95.

²² Булаховський Л. А. Знач. праця.— Т. 2.— С. 386, 428; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 208.

²³ Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 137.

відповідно: *krāsъno²⁴, *lъžъno²⁵, *zъivotъno²⁶, *grěšъno²⁷, *trūdъno²⁸. Аналізоване слово втратило пізньопраслов'янську акцентуацію внаслідок занепаду редукованого в слабкій позиції, а вже на ґрунті староукраїнської мови наголос із редукованих голосних у слабкій позиції перемістився на попередній склад²⁹. Тому староукраїнськими пам'ятками засвідчено кореневий наголос: *крáсно* (Ст. Єв., 51; Величк., 31), *лѡжно* (Зін. Прип., 28), *живѡтно* (Рад. В., 20 зв.), *троѡдно* (Бер. В., 5), *трѡдно* (Гал. Ск., 5 зв.), за винятком прислівника *грѡшно* (Зін. Прип., 184), який фіксується із суфіксальним наголосом (за походженням — флексією). Проте в територіальних діалектах, зокрема гуцульських та буковинських говірках, усі прислівники мають кореневу акцентуацію: *крáсно* (Гуц. Гов., 104), *грѡшно* (СБГ, I, 193).

Численну групу становлять прислівники словотвірного типу, компоненти яких належать до рухомої а. п. Це такі одиниці:

стрáнно (Л. Сл., 191), *стрáнно* (Синопс., 46 зв.; Остр. б., 10), *чѣстно* (Синопс., 84 зв.; Л. Сл., 147 зв.; Поезія XVI–XVII, 232 зв.; Зін. Прип., 25, 45), *гѡйне* (Бесѣда, 1 зв., Бер. В., 3 зв.), *скѡрбно* (Синопс., 89), *сѡчне* (Бер. В., 7), *влáсне* (Бер., 50; Єв., 23 зв.; Коп. Каз., 20; Рад. В., 52 зв.; Андрієвич, 34 зв.; Гр. Зиз., 2), *пѡлно* (Бер., 133), *пѡльно* (См. Кл., 13), *пѡльне* (Бер. В., 3 зв.), *вѣчне* (Гал., 79 зв.; Гр., 106; Єв., 16 зв.; Ст. Єв., 26 зв.; Коп. Каз., 13), *дѡвно* (Гал. Ск., 8; См. Кл., 7), *слѡвинъ* (Коп. Каз., 22), *слѡвине* (Коп. Ом., 135, 144; Коп. Каз., 12, 24; Л. Сл., 10), *слѡшине* (Бер. В., 10 зв.), *слѡшине* (Величк., 29; Андрієвич, 4 зв.).

У давніх українських пам'ятках прислівник *стрáнно* (*стрáнно*) утворився шляхом адвербіалізації короткого прикметника у формі наз. одн. сер. р., що мав кореневу акцентуацію (коротка спадна інтонація, рухома а. п.), *stōrъno³⁰. Ця лексема запозичена з південнослов'янських мов, про що свідчить поява в корені звукосполучення **-ра-** внаслідок метатези у групі *tort (*tort → *tart → *trat)³¹ порівняно з праслов'янською формою. У староукраїнських пам'ятках аналізований прислівник виявлено з первісною акцентуацією: *стрáнно* (Л. Сл., 191), *стрáнно* (Синопс., 46 зв.; Остр. б., 10).

Прислівники, історично мотивовані в українській мові іменними основами з вокалічним суфіксом *-ьп-ь, тяжіють у староукраїнський період до відтягування наголосу на корінь унаслідок занепаду редукованих. У процесі розвитку української мови староукраїнська акцентуація поступово еволюціонує і стає акцентною нормою в мові сучасній: *дѡвно* (Меж., 213), *слѡшно* (Меж., 939), *пѡльно* (Меж., 667), *вѣчно* (Меж., 140), *влáсно* (Меж., 141).

Утворення із суфіксом *-авъ-. Прислівник *ласкаво* (*ласкаве*) має відад'єктивне походження й утворений з форми наз. одн. сер. р. короткого прикметника *laskavъ, який належав до баритонованої а. п. і характеризувався динамічним

²⁴ Булаховський Л. А. Знач. праця.— Т. 3.— С. 429; *Stang Ch. S.* Op. cit.— P. 274; Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Основы славянской акцентологии.— М., 1990.— С. 87, 92; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 152; Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 232.

²⁵ Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Знач. праця.— С. 92; Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 232.

²⁶ Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Знач. праця.— С. 92; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 151; Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 234.

²⁷ Булаховський Л. А. Знач. праця.— Т. 3 — С. 392, 429; Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Знач. праця.— С. 87, 92; Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 231.

²⁸ Булаховський Л. А. Знач. праця.— Т. 3.— С. 393, 428; Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Знач. праця.— С. 87; Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 234.

²⁹ Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 48–49.

³⁰ Дыбо В. А. Знач. праця.— С. 87; Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 259.

³¹ Жовтоброх М. А., Русанівський В. М., Складенко В. Г. Знач. праця.— С. 119.

наголосом на першому складі кореня — **laskavo*³². На думку З. М. Веселовської³³, прислівник *ласкаве*, утворений від прикметника з подвійним наголосом *ласкавий*, також характеризується варіантним наголосом. Первісний кореневий наголос фіксується більшістю староукраїнських пам'яток: *ласкаве* (Єв., 3, 13 зв., 24 зв.; Волк., 101; Бер., 97), *ласкаво* (Бер., 9). Проте коливання акцентної норми в зазначеному прислівнику спостерігається ще в староукраїнській мові, тому засвідчено також суфіксальний наголос: *ласка́ве* (Величк., 15, 70; Зін. Прип., 47; Зін. Прип., 69; К. Тр., 17; Рад., 666), *ласка́во* (Поезія XVI–XVII, 273).

Варіантність наголосу простежується і протягом XIX ст. Аналізований прислівник у лексикографічних джерелах кінця XIX — поч. XX ст. засвідчений з акцентованим суфіксом: *ласка́во* (Біл.-Нос., 205; Грінч., 1199; Левч., 65). У тогочасній поезії лексема має подібну акцентну характеристику: «Всім світить сонечко *ласка́во*» (Габ., I, 347); хоч у творах поетів, які є носіями південно-західного діалекту, зафіксовано також первісну кореневу акцентуацію: «Став *ласкаво* їй говорити» (Фр., X, 226). У сучасній українській літературній мові переважає суфіксальний наголос, що, зважаючи на історичні передумови, не є первісним.

Староукраїнський прислівник *лж́аво* (*лж́аво*) за походженням є адвербіалізованою формою короткого прикметника — **lǫkǫvъ*, що в наз. одн. сер. р. мав суфіксальну акцентуацію (двоскладова висхідно-спадна інтонація, баритонована а. п.) — **lǫkǫvo*³⁴. Саме суфіксальний наголос було успадковано староукраїнською мовою: *лж́аво* (Гр. См., 603), *лж́аво* (Бер., 39). У прислівників з давнім прикметниковим суфіксом *-авъ- у сучасній українській літературній мові спостерігається тенденція до вирівнювання акцентуації на суфіксальній морфемі незалежно від акцентуаційної характеристики твірної прикметникової основи: *ласка́во* (ОС, 304; Меж., 412), *лука́во* (Меж., 428). Очевидно, таке вирівнювання наголосу відбувається також за аналогією до інших прислівників сучасної української мови, які містять подібний суфікс: *жва́во* (Меж., 263).

Утворення із суфіксом *-ьје-. Серед суфіксальних утворень цього словотвірного типу на увагу заслуговує прислівник *древле*, що походить від праслов'янської адвербіалізованої форми наз. одн. сер. р. **drǫvъjě*³⁵ безпрефіксного короткого окситонованого прикметника з вокалічним суфіксом -ьје- (висхідно-спадною інтонацією з наголосом на закінченні) — **drǫvъjǫ*. Первісний наголос фіксується лише в мові давньоруського періоду: *древлѣ* (ЧНЗ, 25, 98 зв.), проте вже й у цей час з'являється вторинний кореневий наголос: *дрѣвле* (ЧНЗ, 76).

В історії мови флексійний наголос у зазначених прислівниках переміщається на корінь. Вірогідно, що цей процес відбувається з метою граматичної диференціації прикметника та похідного прислівника. У староукраїнській мові засвідчено лише кореневий наголос: *дрѣвле* (Гр. См., 602 зв.; Гр. См. (Кр), 67; Синопс., 40, 45; Гр. Зиз., 85). Сучасними лексикографічними джерелами української мови аналізований прислівник не фіксується.

³² Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Знач. праця.— С. 140; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 150; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 212.

³³ Веселовська З. М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI — початок XVIII ст.).— Х., 1970.— С. 158.

³⁴ Дыбо В. А., Замятина Г. И., Николаев С. Л. Знач. праця.— С. 141; Зализняк А. А. Знач. праця.— С. 151; Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 238.

³⁵ Скляренко В. Г. Знач. праця.— С. 270.

Утворення із суфіксом *-ivъ-. Похідний відприкметниковий прислівник *правдѣве* виник унаслідок адвербіалізації форми наз. одн. сер. р. короткого безпрефіксного прикметника **pr'avъdivo*³⁶, який належав до баритонованої а. п. та характеризувався динамічним наголосом на першому складі кореня — **pr'avъdivъ*³⁷. Прикметник **pr'avъdivъ* мотивується безпрефіксним іменником **pr'avъda* (баритонована а. п.) та утворений за допомогою вокалічного суфікса **-ivъ-*. Первісний наголос не успадковано староукраїнською мовою, натомість у пам'ятках відповідного періоду досліджувана лексема характеризується суфіксальною акцентуацією: *правдѣве* (Тр., 9 (2 р.); Бер., 50; Єв., 2, 2 зв.; Коп. Каз., 90; Л. Сл., 10; См. Кл., 7). Сучасна українська літературна мова успадкувала вторинний староукраїнський наголос, і в сучасних лексикографічних працях прислівник цього словотвірного типу характеризується суфіксальним наголосом: *правдѣво* (Меж., 764). Вірогідно, таке вирівнювання наголосу відбувається також за аналогією до інших прислівників сучасної української мови, які містять подібний суфікс: *ліниво* (Меж., 429), *милоствѣво* (Меж., 456), *сміливо* (Меж., 940).

Підсумовуючи наше дослідження, можемо зробити такі висновки:

1. Група прислівників, утворена від баритонованої основи прикметника з наголошенням вокалічним суфіксом **-ък-ъ*, що додавався до іменників окситонованої а. п., характеризується переміщенням наголосу з суфікса на попередній склад: *лѣгко* (*лѣгка*), *крѣтко* (*корѣтко*), *низько*. Це зумовлено тим, що на ґрунті слов'янських мов наголос із редукованих голосних у слабкій позиції перемістився на попередній склад. Уже в давньоруській мові короткий голосний опиняється в слабкій позиції перед складом з голосним повного творення *-о-*, тому спочатку відбувається рецесія наголосу на кореневу морфему, а потім і занепад редукованого голосного суфікса, наприклад: **nъzъko* → **nъzko* → *низъко* → *низко*.

2. Прислівники, що адвербіалізувалися від суфіксальних прикметникових основ, характеризуються рецесією наголосу на корінь (*тѣйно*, *любѣвне*).

3. Прислівники, історично мотивовані іменниковими основами з вокалічним суфіксом **-ьп-ъ*, тяжіють у староукраїнській мові до відтягування наголосу на корінь унаслідок занепаду редукованих (*крѣсно*, *троудно*, *стрѣнно*, *чѣстно*, *слѣшне*).

4. Прислівники, утворені від суфіксальних прикметникових основ (із суфіксами **-ivъ-* та **-avъ-*), мають тенденцію до рецесії наголосу на прикметникові суфікси (*правдѣве*, *ласкаво*, *лжѣва*). Вірогідно, таке вирівнювання наголосу відбувається також за аналогією до інших прислівників сучасної української мови, які містять подібні суфікси.

Перспективним, на наш погляд, є дослідження інших груп відприкметникових прислівників. Це дозволить зробити ширші узагальнення в аспекті вивчення історії українського наголосу, надасть фактичний матеріал для словника українського наголосу XVI–XVIII ст.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Адельф.	— <i>Адсльфотсс</i> . Грамматика.— Л., 1591 (стародрук).
Андрієвич	— <i>Андрієвич Д.</i> Лямент по святобливе зешлом велебном господину отцу Іоаннѣ Васильевичу, презвитери.— Луцьк, 1628 (стародрук).

³⁶ Колесов В. В. Зазнач. праця.— С. 32; Зализняк А. А. Зазнач. праця.— С. 147; Склярєнко В. Г. Зазнач. праця.— С. 140.

³⁷ Колесов В. В. Зазнач. праця; Зализняк А. А. Зазнач. праця; Склярєнко В. Г. Зазнач. праця.— С. 213.

- Бер. — *Беринда П.* Лексікон славеноросскій, и имен тлькованіе.— К., 1627 / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1961 (стародрук, перевид. факсим. способом).— 272 с.
- Бер. В.
Бесѣда — *Беринда П.* Різдвяні вірші.— К., 1616 (стародрук).
— *Иже въ святых отца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранная о вѣспитаніи чад.*— Л., 1609 (стародрук).
- Біл.-Нос. — *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1966.— 424 с.
- Величк. — *Величковський І.* Твори.— К., 1972 (стародрук, факсим. вид.).— 191 с.
- Волк. — *Волкович І.* Розмыпшлянье о муцѣ Христа Спасителя нашего, 1631 // *Резанов В.* Драма українська.— К., 1926.— С. 91–127.
- Воронько — *Воронько П.* Твори : В 4 т.— К, 1982.— Т. 1.— 375 с.
- Гал. — *Галатовскій І.* Ключ разумѣнія.— К., 1659 (стародрук).
- Гал. Ск. — *Галатовскій І.* Скарбница.— Новгород-Сіверський, 1676 (стародрук).
- Граб. — *Грабовскій П.* Зібрання творів : У 3 т.— К., 1959.— Т. 1.— 517 с.
- Гр. Зиз. — *Зізаний Л.* Грамматіка словенска.— Вилно, 1596 / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1980 (стародрук, факсим. вид.).
- Гр. См. — *Смотрискій М.* Грамматіки славенскія правильное синтагма.— Єв'є, 1619 / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1979 (стародрук, факсим. вид.).
- Грінч. — *Словарь української мови : В 4 т. / За ред. Б. Грінченка.*— К., 1907–1909.— Т. 1/4.— 2971 с.
- Гуц. Гов. — *Гуцуньскі говірки. Короткий словник / Відповід. ред. Я. Закревська.*— Л., 1997.— 232 с.
- Єв.
Желех. — *Євангеліе учителное.*— Єв'є, 1616 (стародрук).
— *Желеховскій Є., Недільскій С.* Малорусько-німецький словар : В 2 т.— Л., 1886.— Т. 1.— 608 с.; Т. 2.— 528 с.
- Загул
Зиз. Л. — *Загул Д.* Поезії.— К., 1990.— 334 с.
— *Зізаний Л.* Лексис, 1596 // Лексис Лаврентія Зизанія: Синоніма славеноросская / Підгот. текстів і вступ. статті В. В. Німчука.— К., 1964 (стародрук, перевид. фотомех. способом).— 203 с.
- Зін. Прип. — *Зіновійв К.* Вірші. Приповісті посполиті (XVII–XVIII ст.).— К., 1971. (стародрук, перевид. факсим. способом).— 389 с.
- К. Тр. — *Транквилион-Ставроецкий К.* Перло многоцѣнное.— Чернігівъ, 1646 (стародрук).
- Книж.
Кобзар — *[Книжица для господарства].*— Почаєвъ, 1788 (стародрук).
— *Шевченко Т.* Кобзар.— К., 1985.— 624 с.
- Коп. Каз.
Коп. Ом. — *Копистенскій З.* Казанье погребное.— К., 1625 (стародрук).
— *Копистенскій З.* Омліа.— К., 1625 // *Тітов Хв.* Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. : Везбірка передмов до укр. стародруків.— К., 1924.— С. 147–172.
- Котл.
Левч.
Л. Сл.
Меж. — *Котляревскій І.* Енеїда.— К, 1988.— 277 с.
— *Левченко М.* Опыт русско-украинского словаря.— К., 1874.— 188 с.
— *Апостол.*— Л., 1639 (стародрук).
— *Меженко Ю. С.* Великий орфографічний словник сучасної української мови.— Донецьк, 2008.— 1184 с.
- ОС — *Орфоепічний словник української мови / Уклад. Погрібний М. І.*— К., 1983.— 629 с.
- Остр. б. — *Острозька Біблія : Библіа, сирѣч книги Ветхаго и Новаго Завѣта.*— Острог, 1581 (стародрук).
- ОСУМ — *Орфоепічний словник української мови : В 2 т. / Уклад. М. М. Пещак.*— К., 2001.— Т. 1.— 955 с.; Т. 2.— 917 с.
- Поезія XVI–XVII — *Українська поезія (кінець XVI — початок XVII ст.).*— К., 1978.— 431 с.
- Погр. — *Погрібний М. І.* Словник наголосів української літературної мови.— К., 1964.— 319 с.
- Рад. — *Радивиловскій А.* Огородок Маріи Богородицы.— К., 1676 (стародрук).
- Рад. В. — *Радивиловскій А.* Вѣнец.— К., 1688 (стародрук).

- СБГ — *Онишкевич М.* Словник бойківських говірок : В 2 т.— К., 1984.— Т. 1.— 497 с.; Т. 2.— 517 с.
- СЗГ — *Аркушин Г. Л.* Словник західнополіських говірок : В 2 т.— Луцьк, 2000.— Т. 1.— 380 с.; Т. 2.— 458 с.
- Синопс. — Синопсис.— К., 1680 (стародрук).
- Сл. Лекс. — *Славинецький Є., Корсукій-Сатановській А.* Лексикон славено-латинській.— М. (середина XVII ст.) // Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корсукій-Сатановського / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1973 (стародрук, перевид. факсим. способом).— С. 421–540.
- Служ. Стр. — Служебник.— Стрятин, 1604 (стародрук).
- См. Кл. — *Смотрицький Г. Д.* Ключ царства небесного.— Острог, 1587 (стародрук).
- СПГ — *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів.— К., 1974.— 261 с.
- Ст. Єв. — *Транквіліон-Ставровецький К.* Евангеліе учителное.— Рохманів, 1619 (стародрук).
- Тр. — *Транквіліон К.* Зерцало богословіи.— Почаєвъ, 1618 (стародрук).
- УЛІВН — Українська літературна вимова і наголос : Словник-довідник / Уклад. І. Р. Вихованець, С. Я. Єрмоленко та ін.— К., 1973.— 724 с.
- Ум., Сп. — *Уманець М., Спілка А.* Словарь російсько-український.— Л., 1893–1898.— Т. 1/4.— 1143 с.
- Фр. — *Франко І.* Твори : В 20 т.— К., 1954.— Т. 10.— 518 с.
- ЧНЗ — *Чудівський Новий Завіт, 1355* // *Огієнко І.* Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 року : Зап. чина св. Василя Велико-го.— Л., 1937 (стародрук).— 104 с.
- Шевч. — *Шевченко Т. Г.* Три літа : Поезії.— К., 1987.— 191 с.

(Миколаїв)

YE. V. BOHDANOVA

THE HISTORY OF THE ADVERB ACCENTUATION DERIVED FROM SUFFIXAL ADJECTIVES

The purpose of this paper is to define the accent peculiarities of the adverbs derived from suffixal adjectives in the diachronic aspect. The investigation also shows that a lot of adverbs have the variative accentuation and the tendency to retraction the accent to the root. The paper specifies the reasons for deviation from the basic accentuation and determinates the regularities of the 3accentuation of the same derivational type. We advocate further research on studying the history of the different groups of the adverbs derived from adjective in the diachronic aspect.

Keywords: adverbs derived from adjectives, accent peculiarity, primary accentuation, variations of the accentual norm, adverbial form, suffixal adjectives.